

EBÜLFEZ ELÇİBEY'İN YAKLAŞIMIYLA İBN SİNA

Ebülfaz Elçibey*

Çev: Muhammet KEMALOĞLU**

ÖZET

İslam dünyasında XI. yüzyılda matematik, astronomi, fizik, kimya ve tıp alanlarında önemli çalışmalar ortaya koymuş diğer bir bilim insanı da İbni Sina'dır. O zamana kadar yapılan çalışmaları da değerlendirmek suretiyle bilim adamları, söz konusu bilim dallarında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu bilim adamları arasında İbn Sina'nın ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bir hekim olarak şöhret yapmış; matematik, astronomi, fizik, kimya, jeoloji, felsefe, teoloji, şiir ve müzik onun dehasıyla zenginleşmiştir. Büyük Türk filozofu ve hekimi İbni Sina gerek Türk, gerek dünya düşünce, tıp ve eğitim tarihinde önemli yer tutar. Aristo ve Farabi'den sonra kendisine üçüncü öğretmen denir. Bu çalışmamızda Ebülfaz Elçibey'in bakışıyla bu Türk aydını ve düşünceleri ele alınacaktır.

ANAHTAR KAVRAMLAR: Farabi, İslam Felsefesi, Türk Filozofu, İbn Sina, Ebülfaz Elçibey, Aristo

---

* *Ebülfaz Elçibey, Azerbaycandan Başlayan Tarih, Tertipçi ve Redaktor: Mircelal Yusifli, Bakı, Adiloğlu Neriyyatı, 2003, s. 151-186.*

** *TRT Genel Müdürlüğü, Ankara.*

EBULFEZ ELCHİBEY APPROACH IBN SİNA

ABSTRACT

XI in the Islamic world. century mathematics, astronomy, physics, chemistry and medicine studies revealed a significant other or a scientist Ibn Sina. Until then assess the work carried out by the scientists, the scientific disciplines that have made significant contributions. This is a privileged place among scientists has Ibn Sina. Had a reputation asa physician, mathematics, astronomy, physics, chemistry, geology, philosophy, theology, poetry and music enriched his genius. The great Turkish philosopher and physician Ibn Sina and Turkish, both the world of thought, history of medicine and education are important. Farabi, Aristotle, and then called him a third teacher. In this study, this Turkish intellectuals Ebulfez Elchibey's point of view and ideas will be discussed.

KEY WORDS: Farabi, Islamic Philosophy, Turkish Philosopher, Ibn-i Sina, Ebulfez Elchibey, Aristotle

GİRİŞ

Hüseyin Ebu Ali b. Abdullah b. Sina bin yıl önce 980 yılında Buhara yakınlarında Afşan'da köyünde doğmuştur. İbn Hallikan (1211-1282) diyor ki, onun babası Belh'den ve Buhara'ya göçmüştü. Annesinin adı Setare idi, o da Afşan'da bir köyden idi. Hüseyin İbn Sina küçük yaşlarından ilim tahsil etmeye başlamış, ilk gençliğinde Hint hesabını, cebir, Kur'an ve edep ilimlerini öğrenmiş. Bu sırada Ebû Abdullah Natili Buhara'da yaşıyordu. Hüseyin'in babası Natili'yi oğluna öğretmen tutar.

Zahrieddin Beyhakî İbn Fındık (1110-1170) “Sivan El-Hikmenin Tamamlanması” adlı eserinde Natili'den bahsederken: “Ebu Ali (İbn Sina-MÖ) demiştir ki, ben mantık ilkelerini ondan öğreniyordum”. İbn Hallikan bunu kadar geniş vererek gösteriyor ki, İbn Sina “İsağuci” eserini, mantık ilmini, “el-Macisti”yi Öklid geometrisini Natili'nin yanında öğrenmişti. Sonra, Zahid müstear ismiyle tanınmış Buharalı âlim İsmail'den fıkıhı (Müslüman hukukçuluğunu) öğreniyor, ancak biraz kavgaları olur. O zamanlarda tartışmalı hukuk meseleleri âlimlerin meclisinde çözülmüyordu. Buhara bilginler İbn Sina'nın cesur fikirleri ile razılaşmayarak, ona karşı itiraz ettiklerinden, İbn Sina Fıkıh'tan uzaklaşıp felsefe ve tıp ilmi ile meşgul olmaya başlar.

Birtakım Doğu ilahiyatçı ve filozofları felsefeyi öğrenirken ilk önce mantık başlıyorlardı. Farabi de mantık ilmini felsefenin anahtarı sayıyordu. Mantığa derinden sahiplenmiş İbn Sina felsefe ve ilahiyatı öğrenirken büyük zorlukla karşılaşıyordu. Özellikle o, metafiziği (profilini kötü et-tabii) ilk zamanlar hiç benimseyemediği bilmiyordu. Bu konuda Beyhakî yukarıda gösterdiğimiz eserde İbn Sina'nın kendi yazısına istinaden böyle söylüyor ki, o, “Metafizik” kitabını kırk defa okumuş, onu ezberlemişti, ancak anlam ve mahiyetini kavrayamamış, ümitsizliğe kapılmıştı. Bir kez bir kitapçı ona bir kitap sunuyor. Ebu Ali, onu kesin reddedip, düşünüyor ki, o, önemsiz bir kitaptır. O zaman satıcı ısrar eder: “Onu al, oldukça ucuzdur, toplam üç dirhem, onun sahibinin paraya ihtiyacı var”. İbn Sina kitabı alır. Bu kitap filozof Ebu Nasr Farabi'nin Aristoteles'in “Metafizik”ini anlatan eseriydi. Ebu Ali şöyle diyormuş: “Ben eve döndüm ve onu süratle okudum. Aynı anda onun anlam ve amacı anlaşıldı “. Orta Çağ kaynakları gösteriyor ki, ilim öğrenmek için Farabi'nin “bilgi paylaşımı” eserinin eşi-benzeri yoktur. Onun özellikle tahlil yöntemi bilginleri için bir örnek idi.

İbn Hallikan Farabi hakkında yazarken belirtiyor ki, İbn Sina eğitimini Farabi'nin "kitapları ile tamamlamış, kendi eserlerinde onun sözlerinden yararlanmış"¹. Beyhakî de, İbn Sina Farabi'nin ölümünden 30 yıl sonra doğmuş ve onun eserlerinin öğrencisi olmuştur. Tıp bilimi, hekimlik sanatı henüz İbn Sina'ya kadar Yakın ve Orta Doğu'da yaygın, hep yüksek tutulmuştur. Bu alanda en meşhur âlim Zekeriya Razi (864-924) olmuştur. Ona "Müslümanların Tabibi", "Müslümanların Galeni" diyorlardı. Farabi'nin "Kurumsal ve Deneysel Tıp" eseri yeni bir yönün başlangıcıydı. İbn Sina 16-18 yaşlarında iken tıbbi derinden öğrenir. Çok güçlü hafızası olan İbn Sina eline geçen tüm tıp kitaplarını okuyup, genellemeler, karşılaştırmalar yapıyor, eserler yazıyor, hastaları ücretsiz tedavi ediyordu. Buhara'nın tanınmış tıp bilginleri ona karşı çıkıp, çeşitli iftiralar atıyorlar. Tüm zorluklara rağmen, İbn Sina kendi teorilerini geniş ölçüde denemeden geçirir, yüzlerce hastaları iyileştirmekle kendisinin doğru olduğunu nüfus arasında ispat ediyor. Bundan sonra o, deneysel tıp ile teorik tıp arasındaki ilişkileri çalışıp, tüm eserlerini deneyim temelinde yazıyor. Böylece, İbn Sina kendi tedavi yöntemleri ile tıpta bir çığır açıyor. O, 17 yaşında iken Buhara Emiri Nuh bin Nasr Samani'yi tedavi ediyor ve onun saygısını kazandığı için kütüphanesine görevlendiriliyor. Bu kütüphane o dönemin en zengin kitap hazinelerinden biriymiş, orada saklanan elyazmaların ikinci nüshasını başka yerlerde bulmak mümkün değilmiş ve birçoğunun adını bile, bilmiyorlarmışlar. İbn Sina bu kütüphanede gece gündüz çalışıyor, çok bilgi topluyor. Orada okuduğu birtakım karmaşık bilimsel problemleri ezberliyor. Orta Çağ kaynakları gösteriyor ki, bu kitap hazinesinde Farabi'nin nadir nüshada yazmaları da saklanıyormuş. Sonra bu kütüphanede yangın çıkıyor ve tüm kitaplar yanıyor. Şöyle bir şaya çıkmıştır ki, güya onu İbn Sina kendisi yakmış, başkalarının oradaki eserlerden yararlanmasını istememiştir. Bütün bunlar genç İbn Sina'nın istidadına karşı doğan çekememezlik ve hasetten oluşmuştur. Aslında, kütüphane Samanilerin hâkimiyet uğrunda giden mücadelesi sonucunda, keskin iç savaşlar sırasında yanmıştır. Yeri gelmişken, belirtelim ki, birtakım eserlerde, dahil V.V. Sokolov'un "Srednevekova Filozofiya" eserinde² de kütüphanenin yakılması konusu doğru yazılmıştır.

997 yılında Samani hakimi Nuh bin Mansur ölünce Samani devletinin durumu daha da bozulmaya başlıyor. Ellerine güçlü iktidar toplamış birtakım ordu komutanı, vezir ve büyük ruhban arasında siyasi güç giden çarpışmalar kendini devletin merkezi Buhara'da daha kabarıyordu. Devlet işlerinde çalışan genç İbn Sina ve babası Abdullah sarayla bağlıydılar ve bu çekişmelerde sık sık tehlike altında kalıyorlardı. Samaniler devleti son yıllarını yaşıyordu. Orta Asya'da Oğuzların ve Kıpçakların askeri siyasi faaliyeti güçleniyor, Karahanlılar devleti nüfuzunu genişleterek Samaniler devletine ağır darbeler vuruyor, onun sükûtunu yaklaşıtıyordu. Böyle karmaşık çekişmeler içinde Gazne'de yeni bir devlet kuruluyordu. Henüz Nuh bin Mansur'un sağlığında Samanilere tabi olan Emir Sebuktakin kendini bağımsız görmeye başlamış ve Karahanlıların başkanları ile ittifak kurdu. Sır-Derya havzasını onların emrine bırakarak Amu-Derya havzasını ve Horasan'ı kendi hâkimiyeti altına almıştır.

---

¹ İbn Hallikan, *Vafeyet el-ileri, RAF, yazma D-165, varak: 188 a.*

² Sokolov, V. V. *Srednevekova Filozofiya, The Medieval Philosophy, Moscov, 1979, s. 241.*

999 yılında Samanilerin ordu başkanlarından olan Faik, Karahanlılarla gizli ittifakta olduğu için, Samani hükümdarı Mansur'u tahttan indirip gözlerini çıkartıyor. Karahanlı Hakimi Nesir, ordusu ile Buhara'ya giriyor. Samaniler ve onları savunan feodaller tam mağlup edildiklerini görüp Buhara halkına başvururlar. Şehir nüfusu dış saldırılara karşı mücadeleye başlar ve Nesirle taraftarlarını şehirden çıkar. Samanilerin bu ağır yenilgisini gören Sebuktekin'in oğlu Mahmud bu yıl başkenti Gazne olan Emirliği bağımsızlığını ilan eder. Bununla da Gazneviler devleti oluşur. Kaşgar'dan Amu-Deryaya dek Doğu Türkistan'ın bir bölümü-Yedisu, Şaş (Taşkent), Fergana ve geçmiş Suğd arazisini Karahanlı devleti, Kuzey Hindistan'dan Hazar Denizi'nin güney yönlerine dek şimdiki Afganistan ve kuzey-doğusu İran'ı ise Gazneliler devleti topraklarına kattılar.

1005 yılına kadar Samaniler devletinin varlığına son verildi. Amu-Deryanın düşük akımında ve Aral denizinin güney sahillerinde çok da büyük olmayan bir devlet-Harezmi devleti kuruldu. Yeni oluşan bu devlet Karahanlı ve Gaznevi devletleri ile belli ilişkiler kurdu. Harezmi hakimleri Harezmişahlar olarak adlandırılıyordu. Harezmi IX. yüzyılda Orta Asya'nın kültürel hayatında önemli bir yer tutuyordu. Ket, Eski Ket, Urgenc (Gürgenç, bugün Nukus) gibi şehirleri ilim ve kültür merkezleri olmak üzere, Oğuzların, Hazarların ve Volga Bulgarlarının en çok ticaret yaptığı yerlerdi. X. yüzyılın sonlarında oğuzlar Kınık boyu³ çevresine daha organize kuvvet gibi birleşmeyle birlikte, kendi yönlerini Ortadoğu'ya doğru yöneltiyorlardı. Harezmi ile Oğuzlar arasında ilişki yoğunlaşıyor, onlar birbirine daha da yaklaşıyorlardı. Bu dönemde Harezmi'nin kendi içinde siyasi durum istikrarlı değildi. Urgenc'in(Gürgenç) emriyle köyde bulunan Harezmişah arasında çarpışma olur. 995 yılında Urgenc'in Emiri Ket'i tuttu, Harezmişah'ı idam etti ve kendisini Harezmişah adlandırdı. Geçmiş Harezmişah'ın akrabası, büyük matematikçi ve astronom Mansur bin Erzak ve sevimli öğrencisi, geleceğin dev bilimsel simalarından biri Biruni Urgenc'in emrine karşı kentin savunmasında yakından iştirak etmiş ve ordunun mağlubiyetinden sonra şehirden uzaklaşmalı olmuşlardı. Biruni Reye gelmiş, orada iki yıla yakın kalmış, bilimsel çalışmalarını bir an da durdurmuştu. 997 yılında Harezmişah Memun öldükten sonra Biruni Harezmi âlimlerinin yeni hükümdara etkisi sonucunda Harezmi'e döner. Oradan Buhara'ya mektuplar yazıp İbn Sina ile bilimsel tartışmalar yapıyor. Onların arasında giden yazışmalarda birtakım felsefi konular konur ve çözümüne çalışılıyordu. Bunun sonucunda ise değerli risaleler-raporlar oluşmuştur. 998 yılında Biruni emir Kâbus'un daveti üzerine Kurgan'a gelir ve orada beş yıla yakın çalışır.

---

3 Kınık boyu, Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuz Türklerinin 24 boyundan biri ve Kaşgarlı Mahmud'a göre Divân-ı Lüğati't-Türk'de; "أغز Oğuz: Bir Türk boyudur. Oğuzlar Türkmen'dirler. Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alameti (tamgası) vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar. Birincisi ve başları: "قنق Kınık"lardır. Zamanımızın Hakanları bunlardandır. Hayvanlarına vurdukları işaret şudur: ..... Besim Atalay, Divanü Lüğati't-Türk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt I, 2006, s. 55, şeklinde tanımladığı bir Oğuz boyudur. Ebu'l Gazi Bahadır Han, 17. yüzyılda yazdığı Şecere-i Terakime adlı eserinde Selçukluların padişahlığı ele geçirmelerini anlatırken onların tavrını şöyle belirtir: "Selçuklular Türkmen olup, kardeşiz deyip, ile ve halka faydası dokunmadı. Padişah olunca, Türkmen' in Kınık uruğundanız, dediler ve padişah olduktan sonra Efrasiyab'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçıp, Türkmen'in Kınık uruğunun içine varıp onda büyüyüp kalmıştır. Onlar biz onun oğulları ve Efrasiyab'ın neslinden oluyoruz deyip, atalarını sayıp, 35 göbekte Efrasiyab'a eritirdiler". Ebülğazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, (Türklerin Soy Kütüğü), Haz: Muharrem Ergin, İstanbul, 1974, s. 81.). M. K.

1000 yılında Biruni yeniden Harezm'e Urgenc'e döner. O zamanlar 32 yaşında idi. Biruni, Harezmî devletinin siyasi çalışmalarında yer alıyor ve devlet yönetiminde sayılır bir pozisyon alır. İbn Arrak ve İbn Sina'da Urgenc'e gelerek orada bilimsel faaliyetlerini sürdürürler. Genellikle, 1004 yılından sonra Biruni İbn Arrak ve İbn Sina'nın en yakın savunucusuydu. 1010 yılından Biruni Harezmşah'ın siyasi danışmanı olur ve Harezmî dış müdahaleden korumak için geniş diplomatik faaliyet göstermektedir.

İbn Sina Urgenc'de 12 yıla yakın kalarak, meşhur "Tıp Kanunu" ve "Şifa" eserlerini burada yazmaya başlar. Bütün hayatları askeri feodallerin çatıştığı ağır bir ortamda geçen bu üç büyük alimin-İbn Arrak, Biruni ve İbn Sina-yaratıcılıkları için nispeten elverişli olan Harezm'deki hayatları da uzun sürmez. Ortadoğu'da en güçlü hükümdara olan Mahmud Gaznevi, Doğu'nun büyük şair, âlim ve mütefekkirlerini kendi sarayına toplamaya çalışıyordu. Birçok eserlerde Mahmud Gaznevî tarihî şahsiyet gibi doğru dürüst gösterilmez, ona Firdevsî'nin "Şehname"sine sonradan kimin tarafındaysa ekli hicvin etkisi altında ele alınır. Daha doğrusu, Mahmud Gaznevi ile Firdevsî'nin ilişkileri birilerinin mizacına uygun avam ve mantıksız şekilde yazılarak bayağılaştırılmış, sonuçta tarihîlikten çok aralı, geliş güzel bir rivayet şeklini almıştı. Mahmud Gaznevi kendi döneminde devlet ve diplomaside özel yeteneği olan çok kudretli bir hükümdardı. O, sıradan bir askeri gösteriyle rakiplerini şaşırtıyor, kızgın savaflara temkinlik ve soğukkanlılıkla komutanlık yapıyor, her bir küçük meseleyi döne-döne ölçüp biçiyor, moralini yükselttikten sonra savaşa başlıyordu. Devletin ilkelerini her şeyden üstün tutan Mahmud Gaznevi, Avamlık ve fantazimden uzak, akıllı, siyasetçil, meseleleri net değerlendirmekte mahir bir hükümdardı. O, yükseköğrenim görmüştü, Türkçe, Arapça, Farsça vb. dilleri iyi biliyordu. Mahmud Gaznevi de birtakım hükümdarlar gibi, bilim ve kültürün o dönemde nasıl bir güçte olduğunu açıkça görüyor, ondan sadece ve sadece devletin otoritesi için yararlanmaya çalışıyordu. Orta Çağda bilim ve kültürü himaye eden bu tür hükümdarlar, vezirler, emirler çok olmuştur. Bu veliler hakkında kaynaklarda yazılmış birçok edebiyatlarda da bu kaynakların etkisi vardır. Bazen halifelerden Harun er-Reşid, Memun, vezir Nizamülmülk, Hemdani hakimi Seyfuddöve, Samanilerin bazı temsilcileri vb. neredeyse bilim olduğu gibi değerlendiriliyor, bilimin ve uygarlığın belli dönemlerinde gelişmesi onların adına bağlanıyordu. Bizce bu tür tasavvur kökünden yanlıştır. Bu tür "veliler" dönemlerinin açık düşünceli politikacılar ve devlet adamları olduğundan bilimin gücünü ve nüfuzunu iyi görmüş, onlardan ancak devletin ve kendi hâkimiyetlerinin yararına kullanmaya çalışmışlardır.

Doğu tarih ve kültürünün en büyük bilginlerinden olan, olgulara oldukça gerçek yanaşan görkemli Azerbaycan âlimi Mirza Kazımbey⁴ vakti ile bu konuya dolaylı olarak dokunup göstermiştir ki, bilime ve kültüre bu şekilde ilişki kaygı ve istekten değil, daha çok talep ve amaçtan doğuyordu. Buna birkaç söz ekleyerek diyebiliriz ki, ilim ve irfana yüzeyden bağlılık ve kaygı gibi görünen bu tür ilişkiler dönemin sosyo-politik gelişiminin büyük taleplerinden doğan bir zorlama idi. IX-XV. II. yüzyıllarda Yakın ve Orta Doğu'da bilim ve kültüre saygısız

---

4 Azerbaycan'da ağızlar üzerine ilk tetkikler, 1839 yılında Mirza Kazımbey'in Kazan Üniversitesi'nde hazırladığı "Gramatika Turetsko-Tatarskogo Yazıka" adlı çalışmayla başlar. M.K.

yaklaşan herhangi bir hakem bir türlü sosyal nüfuz kazanamıyor, bu saygısızlık göre eleştirilir, kendisi ile alay edilir, hiciv edilir, düşmanlarının eline güçlü bir silah vermiş olurdu.

Azerbaycan Atabeyler Devleti'nin hükümdarı Cihan Pehlivan'ın memluku Şemseddin Aydoğmuş'un Erbil hakimi Gök-Böri'ye yazdığı mektup bu açıdan oldukça seciyevidir. Aydoğmuş'un mektubunda: “Kulağımıza şöyle sesler gelmişti ki, sen bilim adamlarını ve iyiliğini himaye ediyor, onlara merhamet gösteriyor. Bu yüzden de biz seni iyi ve mü'min bir adam sayıyorduk. Ancak, şimdi biz bunun tersini görüyoruz”⁵. Mahmud Gaznevi eğer bilim, edebiyat, medeniyet yaratıcılarını himaye etmeseydi sadece siyasi sosyal otoritesini kaybeder, hatta “mümin” sayılmazdı ve bu çok büyük bir siyasi hata olurdu. Başka bir ifadeyle, o dönemde kalem sahipleri ile şaka yapmak çok da kolay değildi. Tarihte ve toplumda hükümdarın kimliğini ve niceliğini belirlemek için özellikle şair ve ediblerin vuracağı mührün ölçülemez gücü vardı. Bu yüzden hükümdarlar çalışıyorlardı ki, tanınmış şairler kendi eserlerini ya da adına ithaf etsin, ya da onların siparişi ile eser yaratsın. Mahmud Gaznevi de bu gelenekten kenara koşa bilmezdi. Bu yüzden o, Firdevsi'ye “Şehname” eserini yazmayı ısmarlamış.

“Şehname” yi hala ondan önce Şair Dakîkî yazmaya başlamış, ancak zamansız ölümü bunu sona ulaştırmaya olanak vermemişti. Firdevsi onun işini devam ettirerek Dakîkî'nin yazdığı 1008 beyti kendi eserine dâhil etmiş ve “Şehname”ni yazıp bitirmiş ve onu Sultan Mahmud Gaznevi'ye sunmuştu. Tüm bunları ona göre belirttik ki, İbn Sina'nın hayatı hakkında dediklerimiz anlaşılın. Mahmud Gaznevi, Horasan, Buhara ve Harezmî kendi siyasi hâkimiyeti altına almaya, otoritesini bu yerlerde güçlendirmeye çalışıyordu. Bununla birlikte, Gazneviler devleti mutezileleri, Karmetileri, Sünniliye karşı olan bütün tarikat ve akımları amansız takip ediyordu. İbn Sina ise mücadelecî Karmetiliye daha çok meyilli bir âlim idi. Buhara hakimlerine yakın olan İbn Sina aynı zamanda Karmetilere divan tutan Mahmud'a bir türlü rağbet beslemiyor ve hâkimiyetini tanımak da istemiyordu. Onu hala Buhara'da iken Sultan Mahmud kendi sarayına götürmeye çalışmış, ancak İbn Sina oradan henüz Sultan'ın etkisi altına düşmeden Harezm'e gitmiştir. Biraz geçmeden, Sultan Mahmud elini Harezm'e uzatıyor. O, Harezmşah'a yazdığı mektubun bir paragrafında Harezm topraklarında yaşayan âlim, hukukçu, ileri vb. onun yanına gönderilmesini talep ediyordu. O, özellikle İbn Sina, İbn Arrak ve Biruni'nin gönderilmesi de ısrar ediyordu. Bu nedenle İbn Sina orada da kalamayıp Urgenc'ten Nisa'a gidiyor. Ancak Mahmud'un arayışı durmuyor. İbn Sina oradan da Ebiverd'e ve sonra Tus'a gider. Böylece, o, kendi yurdundan uzaklaşır.

İbn Arrak ve Biruni 1017 yılında Gazneviler'in sarayına götürülür ve onlara özel ilgi gösteriliyor. Bu devre dek yaşadığı yerlerde devlet işleri ve siyasetle yakından ilgilenen Biruni, Gazneviler sarayına girdikten sonra sadece ve sadece bilimle uğraşiyor. Farabi gibi o, da dünya nimetlerine itina göstermeyip, sadece yaşam ve bilim için en gerekli olan şeylerle yetiniyor, “eli bir an bile kaleminden ayrılmıyor, gözleri daima aramada, raporda olur, kalbi düşünceye dalar”. O, insan için doğruluk ve doğruluğu birinci şart olarak gösteriyor: “Öyle sebepler vardır ki, onlar insanı gerçeği görmekte kör eder; insanda kök salmış yaramaz alışkanlıklar, tutku, rekabet, şehvet düşkünlüğü, hâkimiyet mücadelesi vb. bu kabildendir.

---

5 Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabeyler Devleti*, Bakü, 1978, s. 104.

“Bu büyük ansiklopedik zekâ, gerçeği bütün varlığın, ayrıca bilimin kıstası saymış, onun uğrunda çarpışmış ve bildirmiştir ki, eğer insan hakikat yolunu tutmazsa, istediği yüksek emellere en büyük zahmet ve girişimle de ulaşamaz. Biruni hakkında burada genişçe konuşmaya ihtiyaç duyulmadığından, sadece şunu diyebiliriz ki, 150'den fazla büyük hacimli (bazıları birkaç cild) eser yazan bu olağanüstü yeteneğin İbn Sina'nın hayatında ve bakış açısının oluşmasında büyük rolü olmuştur.

İbn Sina Biruni'den Urgenc'de ayrılmış, bu iki dahi ömürlerinin sonuna kadar bir daha görüşmemişler. İbn Sina Tus'dan Kurgan'a gelerek oranın hâkimi Kabus bin Veşemkir'in sarayında çalışmaya başlar. Ancak Kâbus'un kardeşi ile olan ihtilafı sonucunda, kardeşi orada ayaklanma eder, Kâbus'u hapse atar ve o, hapiste öldürülür. İbn Sina orada da kalamayıp, Hazar'ın kıyısındaki Dehistan'a gidiyor. O, Dehistan'da ağır bir şekilde hastalanır, oradan yine de Kurgan'a döner. Burada, “El-avsat” eserini yazar ki, bazı kaynaklarda hemen eser “El-avsat el-Curcanî” denir. İbn Sina bir süre orada yaşadktan sonra Rey'e gelir orada da biraz yaşadktan sonra Gazvin'e döner. İbn Sina'nın “Tıp Kanunu” eserinden başka, tıba ait “Kuluç Kitabı”, “İstirap Meselelerinin Tıpta İzahı”, “Tıbbi Yasalar ve Tedaviler”, “Kalp İlaçları Kitabı”, “Nabza Ait Traktat-Risale”, “Tabibin Doğuştan Enerjilere Yaklaşımına Ait Makale”, öğrencisi Ebu Mansur'un tıba ait verdiği sorulara cevap olarak yazdığı “İzahlar” vb. eserleri vardır. Bu eserlerde konulan konuları müellif kendi yöntemleri ile çözmüş, böylece tıp biliminde yeni yönler açmıştır. İbn Sina'nın tıba ait eserleri, onun başka eserlerinin de genişçe yayılıp tanınmasında bir tür bayraklar olmuştur. Bu eserler ilk önce genişçe yayılarak kendi deneysel etkisini toplumda göstermiş, milyonlarca insana İbn Sina'nın zekâsını iletmış, ona büyük rağbet kazandırmıştı. Bu ise onun başka eserlerine de kitlesel ilgi doğurmuş, onun felsefi ve toplumsal görüşlerine karşı çıkan gerici güçlerin gücünü sarsmıştır. İbn Sina'yı görüşlerine göre, imha etmek isteyenler bile onun eserleri ve ilaçları ile tedavi edildikleri için geri çekilmeye mecbur olmuşlardır.

Yukarıda dediğimiz gibi, İbn Sina'nın tıp eserlerini felsefe ve mantık eserleri her yerde eşlik etmiş, sanki bu dahi, insanları fiziksel tedavi ettikten sonra, manevi tedavi etmeyi de amaçlamıştı. Hiç de tesadüfî değil ki, o, en büyük felsefi eserini “Şifa” olarak adlandırmıştır. Bu da insanlara manevi, zihinsel, ruhsal şifa vermeyi ön plana çekmek idi. “Şifa” kitabı (Arap telaffuzu ile “eş-Şifa) on sekiz, bazı kaynaklara göre 20 ciltten oluşmuştur. Bu eser henüz herhangi bir dile tamamen çevrilmemiş. Yazarın kendisi bu eseri bir kez yeniden işleyerek toplamış, bunu “Kurtuluş Kitabı” (En-Nicat) diye adlandırmış, sonuncusunu da bir daha inceleyerek fars dilinde “Danişname” (Bilgi yazısı) eserini yazmıştır. “Danişnâme” İsfahan hakimi Ehaudövle'nin talebi üzerine yazılıp, ona sunulmuştur. Bu eserin mantık, felsefe ve fiziğe ait Forumları 1957 yılında, matematiğe ait Forumları ise 1967 yılında Rusçaya çevrilerek yayınlanmıştır. İbn Sina'nın felsefi mirası onun tıbbi irsinden hiç de geri kalmıyordu. Hatta bazı araştırmacılar onu tabipten daha çok filozof sayıyorlar. Ancak, bir şeyi unutmamak gerekir ki, İbn Sina'nın tıp alanında kazandığı başarılar, yarattığı yenilikler vb. felsefe alanında gördüklerinden üstündür.

İbn Sina'nın;

1. “Şifa”,
2. “İşaretler” (El-İşarat)",
3. “Neden ve Sonuç” (El-hâsıl va el-ürün),

4. “Doğal Güçlere Ait Risale”,
5. “Felsefenin Kaynakları”,
6. “Felsefe ve Bilimlerin Dağılımı Hakkında Makale”,
7. “Doğu felsefesi”, “Arş Felsefesi”,
8. “Aristoteles'in Ruh (psikoloji) Eserinin Açıklaması”,
9. “Kategorilerinde Görevine Ait Makale”,
10. Aristoteles'in Eserlerinin Yorumlarını Kendisinde Toplayan “İnsaf Kitabı”,
11. Biruni ile yazışmasından oluşan “Şimdi Mesele” ve
12. “On Altı Mesele” vb. eserleri onun felsefi mirasının temelini oluşturuyor.

Bu eserlerin bazıları birkaç sayfadan ibaret ise de, bazısının hacmi 15-20 cilttir. Doğu felsefesini, aynı zamanda İbn Sina'nın bakış açısını araştıran birtakım araştırmacılar meseleleri yanlış tasnifle veya tarzdeki eksikliklerini koyarak, onların yaşamındaki ya Plâtonizm (Plâtonculuk), ya Neo (yeni Plâtonculuk), ya da aristotelizma (aristotelcilik) arayıp bulmaya, bütün meseleleri Yunan felsefesinin gölgesinde aydınlatmaya çalışmışlardır. Kuşkusuz, bu da avrosentrizmden, yani Avrupa'yı merkez alıp, bütün beşeri başarıları onun etrafında geçindirmek, hepsini ona bağlamaktan türemiştir. Hatta XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında, bazen şimdi de Avrupa'nın birçok önemli filozof ve felsefe araştırmacısı Doğu filozoflarını ya Platon'un, ya da Aristoteles'in ya taklitçisi, ya yorumcusu, ya zayıf takipçileri saymış ve saymaktadırlar. Birçoğu bunlara karşı çıksa da, kendileri de karşılaştırmalı metotla gitmiş, doğu filozoflarının yaratıcılığını bağımsız analiz etmemiş veya edememişlerdir. Bilindiği gibi Yunan felsefesi, hemen hemen bütünüyle belirlenmiştir. Doğu felsefesi ise bütünüyle, tam bağımsız şekilde öğrenilmediği bir halde, onu Yunan felsefesi ile karşılaştırmalı olarak öğrenmek için tek taraflı çözüm sayılmalıdır. Oysa Doğu filozoflarının yaratıcılığı tam bağımsız şekilde incelenmeli, sonradan onun karşılaştırmalı öğrenilmesine başlanmalıdır. İbn Sina'nın kaybolmuş eserleri bir yana dursun, hatta günümüze ulaşan eserleri bütünlükle tetkik edilmemiştir. Bu durumda onun bakış açısı ile Aristoteles'in bakış açısını karşılaştırmak hangi esasa göre bilimsel sayılabilir. Böyle kıyaslardan alınan sonuçlar ne kadar doğru olur?

Yukarıda dediğimiz metotla giden araştırmacılar İbn Sina'nın herhangi bir felsefi görüşünü Aristoteles'te bulamayınca, onu Platonculuk veya yeni Platonculukta arıyorlar, orada da bulamayınca başka bir Yunan filozofunun fikri ile mukayese ediyorlar, eğer ona benzeyeni ya bulamazlarsa, ya da “yerini bilmeseler?” Mistik, tasavvur, din ve mezheplerin etkisiyle koordine ediyorlardı. Bunu sonuncularla kapatınca, bir cümle de ya önde ya da dalınca yazıyorlar ki, İbn Sina kendi zamanının oğluydu. Halkların kültürünün karşılıklı ilişkisini öğrenirken, birini toplayan, ötekini toplanan gibi almak olmaz. Bunların hepsi bağımsız toplanarak birleşir ve genel beşeri kültür oluşur.

İbn Sina kendisine kadar ki beşer medeniyetinin büyük başarıları ile yakından tanışmış, onu kendi düşüncesinde filtreleyerek, bakış açısının doğru yol seçmesi için mantık temelinde aklın hükmüne ve tecrübeye dayandırmıştı. O, birtakım Doğu filozof ve mantıkçıları gibi akli birinci almış, mantığı tüm ilimlerin anahtarı saymış, doğal varlıkları ve gerçekleri materyalistçesine anlatmıştır. Büyük tabip ve filozof insanı iki varlıktan-beden ve ruhtan⁶ oluşan düşünerek, onları maddi sayıyor ve her ikisini tedavi etmenin çeşitli yollarını bilimsel şekilde anlatıyor. İbn Sina da Farabi deki ruhun ölmezliğini veya önceliğini kabul etmeyerek, onu vücuda gelme sayıyor ve diyor ki, insan ölürken onun ruhu yaşamıyor. Bu konuları en geniş şekilde İbn Sina çözmüş, o, ruhun çeşitli hallere düşmesini vücutta giden değişiklikler, çevre etkisi vb. ilişkilerle bağlayarak yüz yıllarca tüm dünyada kök salmış, dini, idealist bakışları darmadağın etmişti. Yazar fiziksel hastalıklarla ruhsal hastalıkların ilişkisini derinden öğrenmiş, tedavide bunu hiçbir zaman gözden kaçırılmamasını doktorlara tavsiye etmişti.

Doğu filozoflarının, neredeyse hepsinin yüz yıllarca tartışmalı şekilde çözmek istedikleri konu madde ve maddi âleme ilişki olmuştur. Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, büyük filozoflar dahil Nezzam, Safa kardeşler, Farabi, Biruni, İbn Sina, İbn Rüşd, Behmenyar maddî âlemin ezeli ve ebedî olduğunu söylemiş, onun var olma ve etkinliğini serbestleştirmiş ruhsal (ilahi) yürürlükten bağımlı olmadığını bildirmişlerdir. Bu filozoflar ilahi (tanrı) varlığı kabul edip onu yaratıcı yok, neden saymış, maddî âlemi sonuç almışlardır ve böyle bir makul bildirmişlerdir ki, sebepsiz sonuç, sonuçsuz neden olmadığından, bu iki varlığın varoluş zamanı aynıdır, biri birbirinden bağımsız değildir ve birinci neden olduğu gibi, ikincisi de başka sonuçların sebebidir. Burada, birinci, ilk sebep, ikinci ise birinci neden alınır, birinci zorunlu varlık, ikinci mümkün varlık gibi anlaşılır. İlk sebep veya zorunlu varlık birinci sebebi veya mümkün varlığı yaratmıyor, birinci neden ilk dolayısıyla bakılmaksızın, onun sonucu olarak türer.

İbn Sina maddi varlığın başlamasından bahsederken, esas faaliyeti onun kendisinde görür. O, önce maddeden (el-hetule el-sürün) bahsederken, onun biçiminin kendisinde olmadığını, ancak mevcut olduğunu gösterir ve bildirir ki, önce madde istenilen anda biçime dönebilir, formaya düşen madde cisme dönüşüyor. Önce maddenin oluşmasında kendi kendini belirler. Onun varlığa bu tür yaklaşımı demek ki, ilk sebep yaratmıyor. Bu ise dini öğretilere dolaylı karşı çıkmak demektir. Çünkü Yahudi, Hıristiyan ve İslam dinine göre bütün varlığı ilahi güç yaratır ve onu istediği şekle (biçime) düşürüyor, varlığın var olması veya yok olması onun iradesinden bağımlıdır. İbn Sina'nın bu yana az çok öğrenilen felsefi bakış açısının kendisi o kadar karmaşık ve çok yönlü ki, dünyanın pek çok ilahiyatçı, filozof ve felsefe tetkikatçıları hep şaşırtmış, onun felsefi yaratıcılığı hakkında genel fikre gelmeye, sanki imkân vermemiştir. Kimisi onun felsefesinden dinlerin yararına, kimisi aleyhine kullanmaya çalışmış, kimisi ona "dehri"-yani zamanın ebediliğini temel alan demiş, onu "mülhit", "ateist", aristotelci "kâfir", "metafizik", "neoplatonist", "idealist", "materyalist", "peripatetik", "düalist" vb. adlandıranlar da olmuştur. Bir daha belirtelim ki, İbn Sina'nın kalıtsal-öğrenilenden sonra bakış açısı hakkında doğru sonuca varmak mümkün olacaktır.

6 "Beden ve Ruh" Doğu poeziyasında "cisim ve can", "cüsse ve can", "cisim ve nefes" vb şekillerde ifade edilmektedir. Modern dilimizde "can" daha çok "vücut" anlayışında kullanılır.

İbn Sina binlerce insanoğlunun düşüncesine gıda vermiş, onları bilimin derinliklerine çekip götürmüş, insanlığın gelişmesine, varlığı doğru anlamayı, doğru yol seçmeyi sadece ve sadece bilgide-ilmde görmüştü. İlim öğrenmek “bilmek”, “bilgi sahibi olmak” İslam ideologları tarafından da hep tebliğ edilmiş, âlimlere Doğu'da her toplum, zümre, tabaka ve gruplarda saygı gösterilmiştir. Yukarıda dediğimiz gibi Kuran'da da ilim öğrenmek döne-döne

Allah'ın sözleri ile emanet edilir, tavsiye edilir, gerekli sayılır. Ancak, hangi yönde, neyi, nasıl öğrenmek? Bütün bunları belirlemek için Doğu'nun büyük âlimleri meseleleri kendi öğretileri doğrultusunda yaratıyorlardı. İbn Sina da bilgileri kendi görüşüne göre tasniflenmiş, bölümlere ayrılmıştı. O, bilgileri ikiye-teorik bilgi ve pratik bilgilere ait etmişti. Onun bölümünde teorik bilgi tek başına üçe-yüksek bilgi, orta bilgiler, aşağı bilgilere ayrılır. Yüksek bilgiye-metafizik, orta bilgilere-matematik, aynı zamanda geometri, cebir, hesap, astronomi, fizik, Etik, müzik, aşağı bilgilere-tabiat bilimleri dâhil edilmişti. Tabiat bilimleri deyince, mineraloji, biyoloji, zooloji, psikoloji, tıp, kimya, münecimlik, rüyaların yorumlanması vb öngörülüyordu. Ameli (deneysel) bilgi ise Etik, ekonomi, ilahiyat, siyaset, fıkıh (hukuk), yöneticilik vb. dâhil edilmişti.

İbn Sina mantığı tüm bilimlerin “anahtarı”, “boyutu”, “terazisi” sayıyor, onu bilgi sınıflandırılmasına almayarak, ilk önce ondan söz ediyor, onu öğretiyor, sonra diğerlerine geçiyor. Büyük âlim bildirirdi ki, insan bu ilimleri öğrendikten sonra dünyayı anlamak onun elinde oluyordu. İbn Sina bir dizi edebî eserler de yazmıştır. Kaynak ve edebiyatlarda onun “İbn Yaktan”, “Risale Selam ve İrsal”, “Risale et-Tayr” sanat eserleri özellikle belirtiliyor. O, bazı bilimsel eserlerini nazımla yazmıştır. İbn Sina'nın aruz veznine ait Rübailer yazdığı söylenir. İbn Sina henüz sağlığında Azerbaycan'da geniş tanınmaya başlamıştı. O, Kazvin ve Hemedan'da yaşamış, görkemli Azerbaycan filozofu Behmenyar'ın hocası olmuş, bazı eserlerini onun sorularına cevap olarak yazmıştır.

İbn Sina'nın eserleri Orta Çağda Azerbaycan'da yaygın, şimdi de halk arasında onun hakkında çok gerçekler ve rivayetler kalmaktadır. Azerbaycan SSCB İA Cumhuriyet Elyazmaları fonunda İbn Sina'nın çeşitli eserlerinin 15 elyazması vardır. Bu elyazmaların bazısı hakkında basında zaman zaman bilgiler verilmiştir. Bir daha hatırlayalım ki, “Kanun” eserinin M-136 şifreli elyazması 1142 yılında, M-148 şifreli elyazması XIII. yüzyılın sonlarında, “esrar el-Hikme” eserinin B-5445 şifreli elyazması 1681 yılında aktarılmıştır. Elyazmalar fonunda saklanan “Minhacel-hikme”, “Burhan el-Hikme”, “Şifa” ve “Kanun” eserlerinin birkaç elyazması hala geniş araştırmaya dâhil olunmamıştır.

İbn Sina'nın “Kanun” eserinden “Dördüncü kitabın” Azerbaycan dilinde tercümesi olan çok modern bir yazma da ilgi çekiyor. B-1626 numaralı bu yazma yaklaşık on beş yıl önce aktarılmıştır. Arap dünyası uzmanı Muhtar Efendizade (1880-1975) 1873 yılında basılan “Kanun” eserinden “Dördüncü kitabı” modern Azerbaycan diline çevirmiş, terimleri aslında olduğu gibi saklamakla Azerbaycan Türkçesiyle karşılıklarını da göstermiştir. Elyazma 150 sayfadan (300 sayfa) ibarettir. Eseri 1873 yılında bastıran Dr. Muhammed Ali, girişte şöyle yazmıştır: Bu kitap temiz olan “Kanun” kitabıdır. Bu bir kitaptır ki, eğer kendisi ağırlığında altına satılırsa, yine satıcı aldanmış olur. Bu bilgiden zevk alan, bununla çok ilgilenen kişilere söylenmelidir: “Ya bu şekilde resim yap, ya resim yapmayı terk et”. “Dördüncü kitap” topyekûn sıtma hastalığına, onun çeşitli türlerine aittir. O, yedi bahisten ibarettir. Birinci bahis beş makaleden, birinci makale otuz bir fasıldan ibarettir. Burada sıtmanın çok türleri, onların

tedavi yöntemleri, ilaçları, bu ilaçların hazırlanması, diağnozların⁷ belirlenmesi, hastalıkların iç ve dış belirtileri, hastaları yedirme kuralları, yemek içmekle tedavi vb. gösterilir. Bu elyazmada ilaç için kullanılan meyve, bitki ve besinlerin, hastalıkların adları Azerbaycan Türkçesi verilmiştir ki, bunların da özel bir önemi vardır. Çünkü klasik Arapça verilen bu tür isimlerin hangi bitki, meyve ve saireye ait olduğunu bulmak oldukça zordur ve bazılarını hatta belirlemek olmuyor.

---

7 Klinik ve laboratuvar muayeneleri tamamlandıktan sonra hastalık semptomları, etkeni, hastalık üzerine etkili olan iç ve dış faktörlere ait muayene bulguları usulüne uygun olarak değerlendirilerek hastalığın adının konması; teşhis; tanı. diagnosis certa ullaetherapiaefundamentum yani: tam bi diağnoz tedavinin temelini oluşturur.

KAYNAKÇA

- ATALAY, B. ,1979, *Divan-ü Lügat-it-Türk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt I, Ankara
- BÜNYADOV, Z.,1978, *Azerbaycan Atabeyler Devleti*, Bakü
- EBÜLGAZİ BAHADIR HAN.,1974, *Şecere-i Terâkime, (Türklerin Soy Kütüğü)*, Haz: Muharrem Ergin, İstanbul
- İBN XELLİQAN, *Vafeyet el-İleri*, RAF, yazma D-165, vereq 188 a.
- SOKOLOV, V. V.,1979, *Srednevekovaya Filolojiya*, The Medieval Philosophy, Moscow